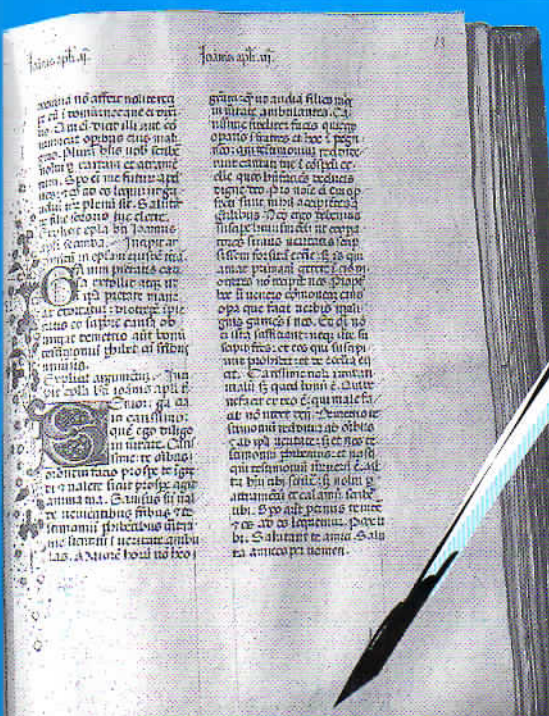

GHEORGHE CONSTANTINESCU - DOBRIDOR

GRAMATICA LIMBII ROMÂNE

Edp
50
DE ANI
ÎN SLUJBA
ȘCOLII
ROMÂNEȘTI

EDITURA
DIDACTICĂ
ȘI PEDAGOGICĂ
BUCUREȘTI, 2001

Cuprins

Prefață – de Gh. Bulgăr	9
Cuvânt înainte	11

Morfologia

I. Introducere	15
1. Istoric, caracteristici, definiție	15
2. Obiectul morfologiei	22
3. Unitățile morfologiei	22
4. Raporturile morfologiei cu alte discipline	22
II. Studiul părților de vorbire	28
Articolul	28
Substantivul	38
Adjectivul	60
Numeralul	74
Pronumele	89
Verbul	132
Adverbul	184
Interjecția	205
Prepoziția	217
Conjuncția	228
III. Tendințe în morfologia limbii române contemporane	239

Sintaxa

I. Introducere	247
1. Istoric, caracteristici, definiție	247
2. Obiectul sintaxei	249
3. Unitățile sintaxei	249
4. Tipuri de raporturi (relații) sintactice	257
5. Raporturile sintaxei cu alte discipline	261
II. Sintaxa propoziției	271
A. NOȚIUNI GENERALE	271
1. Istoric, caracteristici, definiție	271
2. Obiectul sintaxei propoziției	273
3. Tipurile de propoziții (clasificare) și punctuația lor	273

4. Unitățile sintactice din cadrul propoziției. Clasificare	283
5. Tipurile de raporturi (relații) sintactice din propoziție și mijloacele de realizare a lor	290
6. Cuvinte și construcții intercalate, cuvinte și construcții incidente, cuvinte și construcții de umplutură, ticuri verbale în structura propoziției	296
7. Construcții (procedee) sintactico-stilistice în structura propozițiilor independente	299
8. Accentul dinamic (de intensitate), intonația, pauza și ritmul în propoziție	306
9. Raporturile dintre propoziție și judecată	310
B. DESCRIEREA PĂRȚILOR DE PROPOZIȚIE	313
Istoric, caracteristici, definiție	313
1. Subiectul	314
2. Predicatul	325
3. Atributul	347
4. Complementul	364
5. Elementul predicativ suplimentar	405
6. Apoziția	411
III. Sintaxa frazei	417
A. NOȚIUNI GENERALE	417
1. Istoric, caracteristici, definiție	417
2. Obiectul sintaxei frazei	419
3. Unitățile sintactice din cadrul frazei (propozițiilor). Clasificarea, topica și punctuația lor	419
4. Tipurile de fraze și punctuația lor	438
5. Tipurile de raporturi (relații) sintactice din frază și mijloacele de realizare a lor	447
6. Construcții (procedee) sintactico-stilistice în structura propozițiilor în frază și în structura frazelor	458
7. Accentul dinamic, intonația, pauza și ritmul în frază	469
8. Raporturile dintre frază și judecată, dintre frază și raționament	474
B. DESCRIEREA PROPOZIȚIILOR SUBORDONATE ȘI APOZITIVE DIN FRAZĂ	477
Istoric, caracteristici, clasificare	477
1. Subordonata subiectivă	480
2. Subordonata predicativă	485
3. Subordonata atributivă	491
4. Subordonata completivă	499
4.1. <i>Subordonatele complete necircumstanțiale</i>	500
4.2. <i>Subordonatele complete circumstanțiale</i>	512
5. Subordonata predicativă suplimentară	574
6. Propoziția apozitivă (apozitională)	577
7. Valori stilistice ale propozițiilor în frază și ale frazelor	583

8. Părți de propoziție și componente ale acestora care, formal, fac parte dintr-o propoziție subordonată, iar, relațional, depind de părți de vorbire din altă propoziție	595
9. Concordanța (corespondența, consecuția) timpurilor în propozițiile din frază	596
10. Procedee sintactice de redare (reproducere) a comunicării	601
IV. Tendințe în sintaxa limbii române contemporane	607
Abrevieri	611
Bibliografie selectivă	612

I. Introducere

1. Istoric, caracteristici, definiție

1.1. Istoric. Limba română a împrumutat cuvântul *morfologie* din franceză (< *morphologie*), acesta fiind rezultat din combinarea a doi termeni grecești: *morphe* „formă“ și *logos* „studiu“.

Începuturile studiilor de morfologie în lume sunt semnalate cu peste două mii de ani în urmă. Astfel, cea mai veche gramatică indiană, scrisă de Pānini în secolul al IV-lea î.Hr. și elaborată pe baza limbii sanscrite vedice, menționează pentru prima oară, în analiza fonetică a cuvântului, morfemele sale componente: *rădăcina*, *sufixul* și *desinența*. Ea stabilea o legătură funcțională între fonetică și morfologie, pornind de la alternanțele cuvintelor în flexiune. Pānini a formulat chiar dubla ipostază a existenței unui cuvânt: de *element al vorbirii*, care denumește ceva din afara acesteia, și de *element analizabil* cu ajutorul termenilor lingvistici. Metodele precise de descriere folosite de el au fost luate ca model de cercetătorii chinezi și arabi, iar pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de cei europeni. Gramatica sa poartă amprenta gândirii lui filozofice și religioase.

Și în antichitatea greacă (sec. V–IV î.Hr.) a predominat punctul de vedere filozofic și logic în cercetările lingvistice. Astfel, Democrit distingea două părți ale vorbirii, care corespundeau componentelor judecății: o parte cu funcție de subiect și alta cu funcție de predicat. Platon a adus precizarea că partea de vorbire cu funcție de subiect, corespunzătoare subiectului judecății, este *substantivul* în cazul N. sau verbul la infinitiv, iar partea de vorbire cu funcție de predicat corespunde predicatului judecății. Aristotel a tratat problema părților de vorbire logic și lingvistic, subliniind că primul complex sonor semnificativ al vorbirii este *numele*, cu formă de N. și cu funcție de subiect logic, iar al doilea este *verbul*, cu formă de prezent indicativ și cu funcție de predicat logic. Toate celelalte forme flexionare ale substantivului și verbului erau ne semnificative pentru aceste două funcții. El distingea patru categorii de *elemente ale exprimării*: unele *fără sens* (sunetele și silabele), altele *fără independență lexicală sau semantică* (articolele și adverbele), altele *cu sens relațional*, fiind folosite ca elemente de legătură (particulele, prepozițiile și conjuncțiile), și *cu sens lexical noțional*, având rol de subiect în N. (numele) sau de predicat (verbul la prezentul indicativ) sau fără aceste roluri (celelalte forme nominale și verbale).

Filozofii greci stoici (secolul al III-lea î.Hr.) au stabilit, în interiorul enunțurilor, *cinci părți de vorbire* (nume, verbe, articole, conjuncții și adverbe), au deosebit numele proprii de cele comune, au restrâns noțiunea de *caz* numai la nume, fixând denumirile cazurilor; au diferențiat, în cadrul verbului, *diateza*, *timpul* și *aspectul*, realizând o clasificare a verbelor după tipul reacțiunii lor.

În perioada elenistică (secolul al II-lea î.Hr.), s-au pus bazele morfologiei, prin analiza și critica formelor și construcțiilor din textele manuscrise homerice, întreprinse de învățații greci alexandrinii. **Aristarh** (sec. al II-lea î.Hr.) a analizat formele, fără a apela la sensuri în rezolvarea problemelor morfologice. Elevul lui, **Dionysios Thrax** (170–90 î.Hr.), profesor la Roma, a inclus în lucrarea sa *Arta gramaticii*, pe lângă fonetică și sintaxă, și morfologia limbii literare grecești. El a definit *cuvântul* ca fiind „cea mai mică parte a vorbirii legate“, clasificând cuvintele în *opt părți de vorbire*, după criterii morfologice și semantice, clasificare păstrată timp de secole: *numele* (în care intrau substantivul, adjectivul, pronumele nehotărât și pronumele interogativ), *verbul* (la formele personale), *participiul*, *articolul* (în care intrau pronumele relativ și pronumele demonstrativ), *pronumele personal* (și cel posesiv), *prepoziția*, *adverbul* (în care intra și interjecția) și *conjunția*.

În secolul al II-lea d.Hr., învățatul grec alexandrin **Apollonios Dyskolos** a redefinit, pe baze semantice, cele opt părți de vorbire stabilite de Dionysios Thrax, punând în centrul analizei relația dintre nume, verbe și celelalte clase de cuvinte. El a arătat diferența dintre forma și sensul cuvintelor, dintre cuvintele cu sens autonom (substantivul și verbul) și cele care nu au sens singure (articolul, prepoziția, conjuncția), dintre pronume (substitut al numelor) și articol (însoțitor al numelor); de asemenea, a precizat asemănarea dintre pronumele relative și conjuncții (ca elemente de relație între verbe, în cadrul enunțurilor).

Gramaticii latini au preluat ideile lui Dionysios Thrax și le-au dezvoltat în operele lor. Astfel, scriitorul și teoreticianul **M. Terentius Varro** (116–27 î.Hr.) a realizat o clasificare proprie a părților de vorbire în *patru clase* distincte: cuvinte caracterizate prin cazuri (*numele*), prin timpuri (*verbele*), prin cazuri și timpuri (*participiile*), fără cazuri și timpuri (*adverbele*). El a explicat cum s-a creat distincția de gen la numele de animale (progresiv cu domesticirea lor), de ce imperativul nu poate avea trecut (explicație logică), de ce unele adjective nu pot avea grade de comparație (datorită sensurilor); a analizat aspectul și timpul verbelor în limba latină și a făcut o distincție clară între flexiune (modificare naturală) și derivare (modificare voluntară). **Aelius Donatus** (sec. al IV-lea d.Hr.) a pus accentul în lucrările sale pe părțile de vorbire din limba latină, făcând unele modificări în funcție de specificul acestora; a înlocuit *articolul cu interjecția* (inclusă de greci în clasa adverbului), considerând *numele* și *verbul* părți de vorbire fundamentale, pe lângă celelalte: *pronume*, *adverb*, *participiu*, *conjunție* și *prepoziție*. El distingea patru tipuri de nume de persoane: *praenomen* (prenume), *nomen* (numele de familie), *cognomen* (numele gentilic, porecla) și *agnomen* (supranumele). **Priscianus** din Bizanț (sf. sec. al V-lea – sec. al VI-lea d.Hr.) a adus cea mai mare contribuție la dezvoltarea gramaticii latine, în special a morfologiei: dintre cele 18 cărți ale celebrei sale gramatici (cea mai completă lucrare de acest fel din antichitate), 16 conțin probleme de fonetică și de morfologie, iar 2 probleme de sintaxă. În descrierea detaliată a latineii clasice, el a îmbinat principiul formal cu cel semantic, acordând importanță deosebită problemelor practice, normative, artei vorbirii și scrierii corecte, problemelor de fonetică, de ortoepie, de prozodie, de derivare și de morfologie. A definit *cuvântul* ca fiind „cea mai mică unitate cu sens“, după modelul gramaticilor alexandrine, iar părțile de vorbire, pe baza trăsăturilor semantice, formale și sintactice ale acestora.

În evul mediu, gramatica a continuat să fie obiect de studiu, dar a fost pusă în slujba filologiei și a teologiei. În secolul al VIII-lea, *gramatica arabă* s-a desprins de influența Coranului, devenind o știință aparte. Centrele **Bașra** și **Kufa** au creat două școli de renume, cu orientări și metode diferite: a) *prima școală, din Bașra*, ce pornea de la principiu la realitatea lingvistică, a evidențiat caracterul rațional al limbii arabe literare, a redus excepțiile fonetice, morfologice și sintactice la reguli, a realizat clasificarea formelor gramaticale, a considerat cuvântul unitatea de bază a gramaticii, iar numele și sensul lui lexical – punctul de plecare în analiza lingvistică; *a mers cu cercetarea mai mult în direcția morfologiei*. b) *a doua școală, din Kufa*, care pornea de la realitatea lingvistică la principiu, a adunat mult material lingvistic, grupând cuvintele pe categorii; a considerat îmbinarea predicativă element fundamental al gramaticii, iar verbul predicativ – punctul de plecare în analiza lingvistică; *a mers cu cercetarea mai mult în direcția sintaxei*. Cele două școli arabe au arătat modificările complexului sonor al rădăcinii cuvintelor, făcând o clasificare a acestora după sensuri și după posibilități derivaționale și au stabilit variantele funcționale și poziționale ale cuvintelor, tratând unitățile nivelurilor limbii în interacțiunea lor. Școlilor arabe li se adaugă cercetările lui **Ibn Malik** din Spania, care a analizat *numele, verbul și particula*, sub aspect morfologic și sintactic.

Cercetările lingvistice din Europa medievală au continuat, în mare măsură, studiile din antichitatea târzie. Gramaticile antice grecești și latine au fost supuse unor interpretări filozofice și logice (mai ales gramatica lui Priscianus). S-au luat în discuție sensurile lexicale și sensurile gramaticale ale părților de vorbire, a căror schemă o urmează fidel pe aceea a lui Priscianus. Delimitarea cuvintelor în *părți de vorbire* s-a făcut după felul în care acestea exprimă sau semnifică, prin sensul lor lexical și gramatical, însușirile obiectelor: *substantivul* semnifică substanțe, stări permanente din realitate, cu referire la însușiri; *verbul* semnifică mișcări sau schimbări din realitate; *pronumele* semnifică substanțe, fără referire la însușiri etc. Subdiviziunea acestor clase de cuvinte, pe baza categoriilor gramaticale (gen, număr, caz, timp), a fost motivată de cercetătorii europeni prin intervenția unor moduri accidentale ale existenței. În **perioada Renașterii** au început să apară gramatici ale limbilor naționale din Europa, sub forma unor manuale (italiana, spaniolă, franceza, portugheza, polona, slava veche). Gramaticul **Petrus Ramus** (Pierre de la Ramée) a realizat în secolul al XVI-lea trei gramatici ale limbilor greacă, latină și franceză. În clasificarea părților de vorbire, a folosit drept criteriu de bază flexiunea sau absența flexiunii, după număr, criteriu existent până astăzi în gramaticile tradiționale europene.

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea au apărut *gramaticile filozofice și universale*, al căror prototip a fost *Gramatica generală și rațională de la Port-Royal* din 1676. În partea a doua a acestei gramatici sunt analizate categoriile de cuvinte, prin care este semnificată rațiunea. Cuvântul este definit fonetic și funcțional. Clasificarea cuvintelor apăruse însă mai înainte, în *Logica de la Port-Royal* sau *Arta de a gândi* din 1662, alcătuită de **Arnold** și **Nicole** în patru părți distincte (Ideile; Despre judecată și propoziție; Despre raționament și regulile sale; Metoda). Autorii acestei lucrări disting în prima parte (Ideile) *două mari categorii de cuvinte*: a) cuvinte care semnifică obiecte ale gândirii (lucruri) și felul lor de a fi, adică substanța, existența prin sine – *substantivul*;

însușirile sau accidentele ei – *adjectivul*, ambele incluse în categoria mai largă – *numele*; apoi *articolul*, *pronumele*, *participiul*, *prepoziția* și *adverbul*. b) cuvinte care semnifică moduri de a gândi – *verbul*, *conjunția* și *interjecția*. La nume se analizau categoriile gramaticale de *gen*, *număr* și *caz*, iar la verb, *persoana*, *timpul*, *modul* și *formele nominale* ale acestuia. După același criteriu (al exprimării ideilor) se analizau și pronumele, articolul, adverbul, prepoziția, conjunția și interjecția.

În diverse țări din Europa au început să apară acum *gramatici descriptive și normative*, care vizau învățarea corectă a limbilor. În legătură cu *succesiunea părților de vorbire în timp*, au apărut diferite teorii. Astfel, italianul Giovanni Batista Vico susținea că mai întâi au fost folosite interjecțiile și onomatopeele, de la care s-a trecut apoi la *pronume și particule*, iar în final la *nume și verbe*. Francezul Etienne Bonnot Condillac considera cuvintele semne ale ideilor, iar clasele de cuvinte corespondente ale claselor gândirii, gramatica reprezentând prima parte a artei de a gândi. Englezul James Harris realiza clasificarea cuvintelor, ca în gramaticile antice, după criteriul semantic: *cuvinte cu sens independent (cu semnificație absolută)*, subdivizate în cuvinte care denumesc substanța (substantivele și pronumele) și cuvinte care trimit la însușiri ale substanței (adjectivele, participiile și verbele); *cuvinte cu sens auxiliar (accesorii)*, subdivizate în cuvinte definitive (articolele) și conective (conjunțiile și prepozițiile). Analizând timpurile, el a făcut diferența între *timpul fizic* și *timpul lingvistic*, considerând prezentul ca punct de referință temporală a tuturor celorlalte timpuri (raportate la momentul vorbirii).

În secolul al XIX-lea s-a dezvoltat *gramatica comparată*. Lingvistul german Fr. Schlegel a pus temelia clasificării morfologice a limbilor. Pe baza structurii morfologice, el distingea două tipuri lingvistice: *tipul flexionar* (limbile indoeuropene, cu prototipul lor – sanscrita) și *tipul neflexionar* (celelalte limbi). Schema aceasta a fost completată apoi de lingvistul german August W. Schlegel, care a împărțit limbile flexionare în *limbi sintetice* și *limbi analitice*, iar pe cele neflexionare, în *limbi amorfe* și *limbi cu afixe*. Alt lingvist german, Fr. Bopp, a pus accentul în gramatica sa comparată pe *morfologie*, datorită caracterului ei stabil, sistematic, foarte puțin penetrabil, demonstrând înrudirea limbilor indoeuropene. El a stabilit primul *schema corespondențelor morfologice* dintre aceste limbi și a analizat științific cuvântul indoeuropean în morfemele sale componente. Bopp distingea, în fazele vechi ale limbii comune indoeuropene, *rădăcini monosilabice* de două tipuri: *verbale* (predicative), din care s-ar fi născut *verbul* și *numele*; *pronominale*, din care s-ar fi format *pronumele*, *conjunția* și *prepoziția*. Prin aglutinarea la rădăcinile verbale, rădăcinile pronominale s-ar fi transformat în *afixe* și *desinențe*. După părerea sa, *orice cuvânt este expresia gândirii logice*, iar structura morfematică a acestuia (rădăcină și afixe) reflectă structura gândirii umane. La baza clasificării tripartite a limbilor, Fr. Bopp a pus criteriul structurii morfologice și flexiunea cuvântului, ajungând la schema: *limbi fără rădăcini propriuzise*, lipsite de posibilitatea compunerii și de organizare gramaticală (chineza); *limbi cu rădăcini monosilabice*, capabile de compunere și cu flexiune externă (limbile indoeuropene); *limbi cu rădăcini bisilabice*, cu schelet triconsonantic, purtător de semnificație și cu flexiune internă (limbile semitice). Și lingvistul danez Rasmus Kristian Rask pune accentul pe morfologie în gramatica sa comparată și în *gramaticile descriptive ale mai*